

Prethodno priopćenje UDK 1:330(045)

I Fichte, J. G.

doi: [10.21464/fi38301](https://doi.org/10.21464/fi38301)

Primljeno: 18. 2. 2018.

Aneli Dragojević Mijatović

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Sveučilišna avenija 4, HR–51000 Rijeka
anelidr@yahoo.co.uk

Protekcijonizam ili slobodna trgovina

Aktualnost Zatvorene trgovačke države Johanna Gottlieba Fichtea

Sažetak

U svom djelu Zatvorena trgovačka država iz 1800. godine, njemački filozof Johann Gottlieb Fichte zagovara ekonomsku autarkiju kao radikalni oblik protekcijonizma, dok 1840. njemačko-američki ekonomist Friedrich List izdaje »bibliju protekcijonizma«, djelo Nacionalni sustav političke ekonomije u kojem se suprotstavlja učenju Adama Smitha o važnosti slobodne trgovine i međunarodne razmjene. Pitanje otvorene ili zatvorene privrede iznimno je aktualno s obzirom na to da su globalizacijski procesi rezultirali rastućim nejednakostima i drugim anomalijama te se, kao reakcija, ponovno javljaju, ako su ikad i nestale, snažne protekcijonističke prakse. U radu će se pokušati odgovoriti na pitanje je li globalni kapitalizam nužno suprotstavljen ekonomskom nacionalizmu te koju poziciju u toj opreci danas zauzimaju lijeve i desne političke opcije. Naime, umjesto lijeva ili desna, sve češće može se čuti da je neka stranka sistemska ili prosvjedna, pri čemu se tzv. sistemskima predbacuje da žele zadržati status quo u provođenju neoliberalne agende, dok prosvjedne često klize u populizme i nacionalizme.

Ključne riječi

protekcijonizam, slobodna trgovina, Johann Gottlieb Fichte, Georg Friedrich List, Friedrich August von Hayek, John Maynard Keynes

1. Uvod

U radu »Protekcijonizam ili slobodna trgovina. Aktualnost *Zatvorene trgovačke države Johanna Gottlieba Fichtea*«¹ daje se prikaz i interpretacija djela *Zatvorena trgovačka država* koje je Johann Gottlieb Fichte (1762.–1814.), filozof njemačkog klasičnog idealizma, napisao 1800. godine, a u kojem brani ideju samodostatne, radikalno protekcijonističke, autarkične države. Cilj je naglasiti ključne pojmove i ideje Fichteove filozofije o funkcioniranju države da bi ih se moglo interpretirati u kontekstu suvremenih političkih i ekonomskih kretanja te usporediti s ekonomskom teorijom Adama Smitha (1723.–1790.), Friedricha Augusta von Hayeka (1899.–1992.) te Johna Maynarda Keynesa (1883.–1946.). Uvodi se i poveznica između Fichteove te političke ekonomije njemačko-američkog ekonomista Georga Friedricha Lista (1789.–1846.).

1

Dio rada izložen je na međunarodnom simpoziju »Filozofija i ekonomija«, u sklopu 26. *Dana Frane Petrića*, Cres, 24.–27. rujna 2017.

Rad se bavi i pojmovima kao što su ekonomski nacionalizam, ekonomski liberalizam, neoliberalni kapitalizam i drugi. Značenje tih pojmova odvađa se ponekad od svojih izvornih postavki, a moguće je i upravo suprotno, da im se vraća. Nastoji se, stoga, ustanoviti u kojem su odnosu ekonomski nacionalizam i globalni neoliberalni kapitalizam, je li ekonomski nacionalizam nužno suprotstavljen globalnoj eksploataciji te je li ekonomski nacionalizam, utjelovljen u protekcionizmu, ekonomskom zatvaranju, trgovačkim ratovima i slično, odvojen od političkog ili je, kao što brojni primjeri danas pokazuju, njegov sastavni dio? Jesu li ekonomske slobode preduvjet za političke slobode ili bez političkog arbitriranja nema ni stvarnih ekonomskih sloboda, kao što smatra Fichte?

2. Zatvorena trgovačka država – prikaz i interpretacija

Djelo *Zatvorena trgovačka država*, koje sam naziva filozofskim nacrtom kao dodatkom pravnoj nauci i kao uzorom jedne buduće politike, Fichte je napisao 1800. godine, a opisuje državu koja je u potpunosti zatvorena prema inozemstvu: ona ne provodi nikakvu trgovinu, nikakvu razmjenu s inozemstvom, ni na institucionalnoj razini (osim u posebnim slučajevima) ni na razini pojedinca, s obzirom na to da za Fichtea ta razmjena predstavlja anarhiju koja osujećuje blagostanje te ju je potrebno izbjeći. To se može efikasno učiniti savršeno racionalnom, planskom organizacijom rada, gdje država, kroz svojevrsni ogromni sustav nacionalnih računa u kojem je svaka aktivnost podanika/građana do detalja sračunata, kontrolira i vodi cjelokupnu privredu, da bi se na najbolji mogući način iskoristile domaće snage i država učinila što neovisnijom o inozemstvu. Riječ je, dakle, o napajanju privrednog sistema iz samo jednog izvora, domaćeg, odnosno nacionalnog. Zatvorena trgovačka država autarkična je, samodostatna i u najvišem stupnju protekcionistička država. Ona je krajnost protekcionizma, potpuno usvajanje, favoriziranje i razvijanje vlastitog i nacionalnog, ali ne uobičajenim protekcionističkim ekonomskim mjerama koje bi domaće proizvođače i trgovce favorizirale posredno, putem ekonomskih mjera i instrumenata, nego naprosto pravnom zabranom prometa. Fichte tumači, kao što je država zatvoreno pravno i političko tijelo, tako ona treba postati i trgovačko tijelo. Fichte vidi problem u tome što ljudi koji žive na području jedne države podliježu zakonima koji vrijede unutar njenih granica, međutim trgovina, unatoč tome, kola slobodno – izmiče kontroli.

Zatvorenu trgovačku državu Fichte dijeli na tri dijela: »Prva knjiga – Filozofija«, »Druga knjiga – Povijest vremena« te »Treća knjiga – Politika«. Fichte detaljno opisuje funkcioniranje zatvorene trgovačke države kao svojevrsne utopije ili distopije u kojoj je sve do detalja sračunato, povezano i održavano u ravnoteži, gdje se zatire svaki višak ili suvišak, manjak nadomješta, no ispod te hladne fasade ipak kola živi trgovinski tok. Harmonija do koje bi Fichteovi naputci trebali dovesti konačna je pobjeda uma u kojoj se čovjek afirmira kao ljudsko biće, a državna stega samo je sredstvo, faza u procesu doseganja najvišeg stupnja moralnosti: umne države. Kada se taj stupanj dosegne, tada stvarna država može i prestati postojati.²

Pitanje vlasništva temeljno je pitanje Fichteove ideje zatvorene trgovačke države. Fichte vlasništvo vidi kao »pravo na radnje [*Handlugen*], a ne na stvari [*Sachen*]«. ³ Svatko ima pravo na slobodno djelovanje. U tome smo svi jednaki. Iz toga proizlaze ugovorni odnosi svakoga sa svakim, što ima regulirati država, i tek se iz svih ovih procesa izvodi vlasništvo: ono nije nezavisno od države, nije joj nadređeno. Fichteova država miješa se u raspodjelu, a ras-

podjela se provodi tako da se pazi da sloboda jednog građanina ne ugrožava slobodu drugog. Kada se tako postave stvari, kada se *potpišu* svi ti međusobni ugovori, svakoga sa svakim, kristalizira se prava svojina. U tom smislu država nas je u nju *postavila* i kao takvu pravednu je štiti. Zbog pristupa, pogotovo pitanju vlasništva, Fichteovu imaginarnu tvorevinu uspoređuju i sa socijalističkim uređenjem,⁴ a samog Fichtea s Karlom Marxom.⁵

Fichte kritizira svaki oblik spontanosti u ekonomiji, odnosno ideju ekonomske slobode, u kojoj su tobože svi slobodni, a zapravo slobodan nije nitko jer takvim shvaćanjem slobode svatko grabi za sebe koliko god može i gazi po pravu i slobodi onog drugog. Da bi se to izbjeglo, prema Fichteu, država mora posredovati da bi se eliminirao faktor spontanosti i slobodne volje jer on vodi u nejednakosti, a društvo se udaljava od umne države. Uočava se potpuna suprotnost idejama ekonomskih liberala, napose Adama Smitha koji je smatrao da se ekonomska ravnoteža i najsavršeniji mogući oblik društva uspostavljaju djelovanjem nevidljive ruke, odnosno djelovanjem pojedinaca vođenih vlastitim probitkom. Na taj način najsposobniji dobivaju najviše, što je, prema Smithu, pravedno jer će, kao najsposobniji, znati najuspješnije oploditi svoj kapital te će zaposliti i druge. I oni manje sposobni, siromašniji, uživati će u takvoj raspodjeli:

»Oni [bogati, op.a.] sa siromašnima dijele proizvode svih svojih poboljšanja.«⁶

No trud uspješnih, kako bi se mogla okarakterizirati Smithova vizija opravdanja ponašanja *homo oeconomicusa*, za Fichtea je tek grabež u neredu i stihiji, što nekima donese probitak, a neki stradaju. Zato je tu umna država, kao utopijski entitet, koji se uspostavlja na visokom stupnju svijesti svih građana, do kojeg ih postupno dovodi stvarna država striktnom provedbom zakona. Iz Fichteove filozofije izbija snažan socijalni nauk, težnja k pravednoj raspodjeli i jednakosti. Ona je svojevrsna kritika društvenih nejednakosti koje slobodna trgovina proizvodi, pri čemu je on u tom kontekstu ne vidi kao slobodnu: nadmetanje stvara kaos u kojemu jači profitira, a slabiji, ili onaj koji je igrom slučaja slabiji, dobiva manje i baš je stoga neslobodan. Ono što bi većina teoretičara, pogotovo liberalnih, nalazila sputavanjem slobodne volje i dokidanjem slobode, pa i slobode izbora, u Fichteovoj doktrini predstavlja se kao jamstvo slobode za sve, točka u kojoj se postiže najveći stupanj slobode uz najmanje razlike među pojedincima. Fichte ide i korak dalje, prema

2

»Mladi je Fichte jednom, u 'Zurückförderung der Denkfreiheit', 1793., usporedio pravno-idealno uređenje države sa svijećom 'koja se svijetleći sama sobom sažiže te koja bi se ugasila kad bi svanuo dan'.« Vidi: Ernst Bloch, *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, preveo Ante Pažanin, Izdavački centar Komunist, Beograd 1977., str. 73.

3

Johann Gottlieb Fichte, *Zatvorena trgovačka država*, preveo Danilo N. Basta, Nolit, Beograd 1979., str. 15.

4

Ernst Bloch ne slaže se s takvim interpretacijama vezanim uz prijepore o Fichteovu socijalizmu u *Zatvorenoj trgovačkoj državi*. Za Blocha je Fichteova zatvorena trgovačka država juridička, a ne socijalistička država:

»Fichteov nacrt nikako nije razvio neku čistu socijalnu utopiju, on pripada bar isto toliko, a odnedavna više juridičkim idealima o državi i predstavlja konstrukciju uma.« Vidi: E. Bloch, *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, str. 72. Općenito, tumačenja Fichteove zatvorene države sežu od onih prema kojima je Fichte bio socijalist do onih prema kojima je zapravo dio tradicije na kojoj je kasnije izrastao njemački nacionalsocijalizam (3. poglavlje).

5

Usp. Milan Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, FF press, Zagreb 2008.

6

Adam Smith, *Teorija moralnih osećanja*, preveo Đurica Krstić, CID, Podgorica 2008., str. 163.

zatvorenoj trgovačkoj državi jer umna država koja nadgleda svu proizvodnju, preradu, razmjenu, raspodjelu, trgovinu, ipak ne može imati kvalitetan nadzor, ako se u sve to umiješa, ekonomskim rječnikom rečeno, još jedan sektor – sektor inozemstva. Naime, država može svojim podanicima propisivati što će i kako raditi, s kim će i kako poslovati, no ne i građanima drugih zemalja. Nakon prve asimetrije koju Fichte uočava, da na razini države postoji politički, ali ne i ekonomski pravni poredak, ovdje dolazi do druge asimetrije koju je potrebno ukloniti da bi se prva ostvarila, a što je nemoguće osim potpunom zatvorenosti. Fichte navodi:

»Podanicima mora biti zabranjen i onemogućen svaki promet sa strancem.«⁷

Ovdje Fichte kompletno poistovjećuje pravni i ekonomski okvir: što je pravno regulirano, ni ekonomski ne smije biti slobodno. Nema međunarodne podjele rada (podjela rada je nacionalna), nema međunarodne trgovine (trgovina se odvija u nacionalnim okvirima), nema zapravo nikakvih odnosa domaćeg stanovništva i stanovništva drugih država – svi su upućeni samo na svoje sunarodnjake. U načinu na koji je Fichte to postavio, može se uočiti još jedan bitni moment, a to je da se ekonomski okvir poistovjećuje s cjelokupnim ljudskim okvirom djelovanja: ako nema ekonomske razmjene, nema ni jedne druge. (Je li to argument za to da ekonomski liberal nužno mora biti i politički liberal?) No ako za Fichtea sloboda nije slobodno tržište na kojem netko nužno izvisi, nego situacija u kojoj svaki pojedinac ima što za pojesti, obući te ima krov nad glavom, onda bi se moglo zaključiti da čovjek koji nije na ovaj način ekonomski slobodan, nije općenito slobodan čovjek. Ekonomska sloboda koja podrazumijeva da svako tko se rodi ima pravo i živjeti, a to pravo, ako već postoji, mora mu osigurati država kroz čitav sustav deriviranih prava i obveza, nužan je preduvjet slobode u svakom smislu. No kontra-argument mogao bi biti da se teško može postići bilo kakva sloboda dokidanjem svih sloboda u začetku. Kod Fichtea, građanin ne bira slobodno svoj poziv, ali ima siguran posao; o njegovim individualnim sposobnostima ne ovisi stupanj blaga koje će zgrnuti,⁸ ali će uvijek imati dovoljno za osnovne potrebe. Tek ako država dosegne viši stupanj ekonomske razvijenosti može se govoriti o nekom luksuznom dobru, a i za to se ponovno postavlja neki preduvjet linearosti. Tom bi kontra-argumentu zagovornici Fichteova učenja ponovno mogli proturječiti stavom da je slobodna volja u ekonomski liberalnim društvima samo iluzija: možeš se školovati za što hoćeš, no ništa ne jamči da ćeš naći posao, nitko ne jamči da ćeš moći zaraditi za život.

Fichte o blagostanju govori da ono

»... treba biti blagostanje nacije, a ne nekoliko individua, čije je najveće blagostanje često najupadljiviji znak i pravi razlog najveće nevolje nacije; ono se treba u jednakom stupnju proširiti na sve.«⁹

Blagostanje ne dolazi samo po sebi, nego na njegovoj uspostavi treba raditi, treba se boriti i truditi, treba djelovati, a djeluje se strogo podjelom rada nadgledanom od strane države. Ta podjela rada je unutar-nacionalna. Ponovno se uočava Fichteov prezir prema spontanom djelovanju ekonomskih zakona. Štoviše, moglo bi se reći da je njegov pogled negacija ekonomskih zakona: ekonomski život mora biti posljedica čvrste juridičke ruke jer jedino tako je održiv, jedino takav vodi k umnoj državi, onoj u kojoj će svi živjeti na najvećem mogućem stupnju blagostanja. Fichte, politički posve nekorektno i makijavelistički, kaže da »onaj tko ima pravo na cilj, ima pravo i na jedino sredstvo koje cilju vodi«.¹⁰

Fichte do detalja opisuje načine postupnog zatvaranja kojim se zadire u privatne poslove pojedinaca, a za dobro države, nacije, no s nizom iznimki, gotovo neprincipijelnosti, tamo gdje to državi tako odgovara (Je li to neka iskrivljena teorija komparativnih prednosti?). Zanimljiv je Fichteov uvid prema kojem najviše dobiva ona država koja se prva zatvori jer kako je druge budu slijedile te odlijevale iz svojih sustava zlato i srebro, tako će tim kovinama, zbog njihove sve veće količine u optjecaju, padati vrijednost, pa će države koje se odluče kasnije zatvoriti za svoj *svjetski novac* dobivati sve manje.¹¹ Ovaj Fichteov uvid važan je, ne prvenstveno kao monetarni fenomen, nego kao slika Fichteove filozofije u kojoj se ipak javlja neki suvišak, neka naznaka neravnoteže i to ili zato što ni sam Fichte ne može odoljeti onome što toliko kritizira – postizanju rezultata nadmetanjem i špekulacijom, ili zato što neki remetilački faktor ipak uvijek negdje preteže i smeta te ga je nemoguće pospremiti, poravnati i razvrstati.

Zbog toga što propisuje svaki segment ekonomskog ponašanja, a što se odnosi i na kretanje stanovništva, nakon upoznavanja s Fichteovom zatvorenom trgovačkom državom, slobodno tržište moglo bi se učiniti kao prava blagodat. Dok Fichte zagovara socijalnu jednakost, stratifikacija na staleže kojima se dokida svaka spontana socijalna pokretljivost izaziva mučninu. S jedne strane, interpretirajući Fichtea, govorimo o slobodi koju podanici uživaju uslijed ekonomske i socijalne sigurnosti koju im je osigurala država, s druge strane, stupanj patronizirajućeg odnosa vladara svrstava zatvorenu trgovačku državu u distopiju kolektiviteta čijih se okova želimo riješiti makar bili kruha gladni. No Fichteovu zatvorenu trgovačku državu ponajprije treba promatrati kao filozofski eksperiment, kao misaoni sustav za koji ni sam nije vjerovao da bi bila moguća praktična primjena. Više je to pregovaračka pozicija u svijetu u kojem dominiraju »oni koji neprestano viču za slobodom, slobodom trgovine i obrta, slobodom od nadzora i policije, slobodom od svakog poretka i običaja«.¹²

U zadnjoj, »Osmoj glavi Treće knjige«, pod nazivom »Pravi razlog negodovanja zbog izložene teorije«, Fichte izlaže svoju filozofiju koja ga je natjerala da napiše ovo djelo i »obračuna« se sa spomenutim zagovornicima sloboda, špekulacije, hazarderstva, s onima koji su skloni *zadovoljiti nagon za igrom, život pretvoriti u igru*. Pritom kaže:

»Postoji jedno karakteristično obilježje našeg doba koje nas odvaja od ozbiljnosti i trezvenosti naših predaka, hoće se igrati, sanjariti uz fantaziju i, zato što se ne nalazi mnogo sredstava da se taj nagon za igrom zadovolji, vrlo je sklono tomu da život pretvori u igru.«¹³

U Fichteovim se stavovima ocrta konzervativizam, skepsa i prezir k ludičkom poimanju života, životu od danas do sutra. Idealizirani prikaz predaka, u čijim su životima vladali red i organizacija, zaista i jest ono što liberalu smeta u Fichteovu poimanju stvarnosti i kakva ona treba biti. Fichte nadalje opisuje kako

7
J. G. Fichte, *Zatvorena trgovačka država*, str. 34.

8
Novac kao blago jedna je od funkcija novca u ekonomskoj teoriji.

9
J. G. Fichte, *Zatvorena trgovačka država*, str. 38.

10
Ibid., str. 39.

11
Ibid., str. 130.

12
Ibid., str. 132.

13
Ibid.

»... iz te sklonosti [igri, sanjarenju, op. a.] nastaje ona lakomisenost kojoj je više stalo do uživanja u tekućem trenutku nego do sigurne budućnosti; glavne maksime te lakomisenosti su ove: već će se naći, tko zna što će se pritom dogoditi, kakav će se sretan slučaj desiti.«¹⁴

Fichte kritizira prekogranično trgovanje i putovanje koje smatra nepotrebnim, čak i odvajanjem od *svoje biti*:

»Težnjom da budemo sve i svuda kod kuće, nismo postali ništa istinsko i u cjelini i nigdje se ne nalazimo kod kuće.«¹⁵

Kritika ideje kozmopolitizma je očita, no Fichte pritom izdvaja znanost i znanstvenike, kao elitu čije kretanje jedino ima smisla. Uočava se time visoki stupanj vjere u znanost, u racionalno ponašanje, mišljenje, ozbiljnost u svakom pogledu i na svakom planu. Ovakav stav, o ograničavanju kretanja i izbora općenito, odiozan je liberalu, i Fichte ima pravo: to jesu pravi razlozi negodovanja zbog teorije koju je izložio. Minuciozne opise proračunate i sveprisutne države možemo pak uzeti kao primjer za razorne posljedice zatvaranja, pa i ksenofobije. Nažalost, na trenutke se čini da Fichte samo otvoreno govori o onome što neki sustavi danas provode potihom, neovisno o tome nazivaju li se tržišnim demokracijama ili totalitarnim sistemima.

3. Hayekov *trgovački ideal individualne slobode*

Način na koji Fichte govori o nacionalnoj časti, nacionalnom karakteru te odnosu prema strancima¹⁶ vjerojatno je pogodio interpretacijama koje su Fichtea uvrstile među filozofe kojima se pripisuju ideje koje su kasnije poslužile stasjanju nacističke ideologije. Ekonomist Friedrich von Hayek, zagovaratelj ekonomskog liberalizma i slobodnog tržišta, ide najdalje u radikalnoj interpretaciji te u Fichteovim pogledima vidi korijene nacionalsocijalizma.¹⁷ Hayek naime tvrdi da naciste na vlast u Njemačkoj nisu doveli kapitalisti, nego da im je ključna podrška došla iz socijalističkog bloka. Na taj su način, smatra, pridobili većinu naroda, iako ih je u početku podržavala samo manjina. Hayek tumači kako su se radikalno desne i radikalno lijeve snage ujedinile na platformi antiliberalizma:

»Doktrine kojima su se rukovodili vladajući elementi u Njemačkoj, za protekle generacije, nisu se protivile socijalizmu u marksizmu, nego liberalnim elementima u njemu, njegovom internacionalizmu i njegovoj demokraciji. Kako je sve jasnije da su upravo liberalni elementi prepreke ostvarenju socijalizma, tako su se socijalisti s lijevice sve više približavali socijalistima s desnice. Sve što je u Njemačkoj bilo liberalno protjerali su ujedinjenje antikapitalističkih snaga desnice i lijevice te fuzija radikalnog i konzervativnog socijalizma.«¹⁸

Hayek, nadalje, kaže da je »veza između socijalizma i nacionalizma u Njemačkoj bila bliska od samog početka«.¹⁹ Znakovito je, nastavlja, »da su najznačajniji predstavnici nacionalsocijalizma – Fichte, Rodbertus i Lassalle – istodobno i priznati očevi socijalizma«.²⁰ Hayek razdvaja »teorijski socijalizam, u svom marksističkom obliku« koji je »rukovodio njemačkim radničkim pokretom« te njegove »autoritarne i nacionalističke elemente«²¹ zbog kojih je rat pao na plodno tlo.

Da bi pojačao svoj argument, Hayek izdvaja profesora ekonomije Wenera Sombarda koji je 1915. napisao svoju »ratnu knjigu«, kako je Hayek naziva, pod nazivom *Trgovci i junaci (Händler und Helden)* u kojoj *ratnički* mentalitet pripisuje Nijemcima kao naciji te ga moralno i svakako drukčije nadređuje *trgovačkom* mentalitetu Engleza:

»'Njemačka ideja države' – kako su je formulirali Fichte, Lassalle i Rodbertus – jest da državu ne utemeljuju niti tvore pojedinci, niti pak skup pojedinaca, a ni svrha joj nije služenje bilo kakvom interesu pojedinaca; država je Volksgemeinschaft – u njoj pojedinac nema prava nego

samo dužnosti. Zahtjevi pojedinca uvijek su proizvod trgovačkog duha. 'Ideje iz 1789.' – sloboda jednakost, bratstvo – tipični su trgovački ideali kojima je jedina svrha osigurati stanovitu korist pojedincima.«²²

Hayek, nadalje, kaže da je »za Sombarda rat ostvarenje junačkog viđenja života, a rat protiv Engleske rat je protiv oprečnog ideala, trgovačkog ideala individualne slobode i engleske udobnosti«. ²³ Sintagma *trgovački ideal individualne slobode* ključni je *input* Hayeka kao filozofa, kojom se ukazuje na slobodu koja je u temelju ljudskog djelovanja. No sloboda ekonomskog djelovanja poistovjećuje se sa slobodom čovjeka općenito, kao da su ekonomski motivi okosnica života: čovjek je *homo oeconomicus* ne više samo svoje lisnice nego i svog života; kreće se po pravilu najveće koristi i najmanje štete, i svugdje i uvijek teži to pravilo primijeniti da bi ugodio sebi i poboljšao svoj život. No Hayek previđa kako čovjekova ekonomska sloboda nije samo trgovačka sloboda i kako čovjekova ekonomska prava nisu samo vlasnička: pravo na rad i dostojanstveni život te pravo na vlasništvo temeljem rada, a ne pukog prisvajanja, također nose obilježje kozmopolitizma te su okosnica sukoba na »tradicionalnoj desnici« i »tradicionalnoj ljevici«.

4. Politička i kozmopolitska ekonomija Friedricha Lista

Werner Sombard, kojeg kritizira Friedrich Hayek, predstavnik je mlađe historijske ekonomske škole u Njemačkoj koja je nasljednica Njemačke historijske ekonomske škole, čijim se utemeljiteljem smatra Georg Friedrich List, njemačko-američki ekonomist koji je napisao djelo *Nacionalni sustav političke ekonomije*, poznato kao »biblija protekcijizma«. Ono bi se moglo promatrati i kao znatno ublaženi ekonomski pandan Fichteova filozofskog eksperimenta. List inzistira na razdvajanju političke i, kako je on naziva, kozmopolitske ekonomije.²⁴ To je također reakcija na snažno ekonomsko otvaranje nacionalnih ekonomija te dolazi iz sličnog miljea: Fichte i List su suvremenici.

List ističe da »moderna ekonomska teorija ne računa na nacije, nego na, u jednu ruku, cijelu ljudsku rasu, ili, u drugu, na pojedince«. ²⁵ Dodaje potom

14
Ibid., str. 132–133.

15
Ibid., str. 133.

16
Fichte kaže: »Jasno je da će u takvoj zatvorenoj naciji – čiji članovi žive samo među sobom a sasvim malo sa strancima, koja pomoću spomenutih mjera stiče svoj poseban način života, ustanove i običaje – vrlo brzo nastati visok stupanj nacionalne časti i strogo određen nacionalni karakter. Ona postaje drukčija, potpuno nova nacija. Uvođenje zemaljskog novca je njeno istinsko stvaranje.« Vidi: *ibid.*, str. 130.

17
Friedrich von Hayek, *Put u ropstvo*, preveo Daniel Bučan, Kružak, Zagreb 2001., str. 176.

18
Ibid., str. 176.

19
Ibid.

20
Ibid.

21
Ibid.

22
Ibid., str. 177.

23
Ibid., str. 178.

24
Engl. *political / cosmopolitical economy*.

25
Friedrich List, »Some Extracts from authors preface to first edition«, u: Friedrich List, *National System of the Political Economy*, preveo Sampson S. Lloyd, Longmans, Green and Co., London 1909., str. xxxix–xliii, str. xxxix. Dostupno na: <http://oll.libertyfund.org/titles/list-the-national-system-of-political-economy> (pristupljeno 5. 2. 2018.).

kako »jasno vidi da slobodna konkurencija između dviju nacija koje su visoko civilizirane može biti međusobno korisna samo u slučaju da su obje blizu jednake pozicije industrijskog razvoja«. ²⁶ Izrijeком navodi kako »vidi distinkciju između kozmopolitske i političke ekonomije«. ²⁷ Ta distinkcija iznimno je važan Listov filozofski uvid. List piše o razlici između političke (nacionalne) ekonomije i *kozmpolitske* ekonomije, odnosno ekonomije okrenute individui. Razdvaja ekonomiju na onu u čijem je središtu pojedinac i na onu koja se bavi nacionalnom ekonomijom. Ova druga prava je politička ekonomija za Lista, dok je individualna ekonomija zapravo kozmopolitska ekonomija koja se bavi pitanjima pojedinca, »preskače« nacionalnu razinu te se odmah podiže na razinu svijeta, baveći se globalnom ekonomijom, napretkom cijele ljudske rase. Zato je kozmopolitska. List se bavi pogrešnim tumačenjem pojma političke ekonomije od strane mislioca, prije svega, engleske klasične škole, dakle zagovaratelja slobodnog tržišta, a što je, tumači, dovelo do toga da se greška uvriježi, ponavlja i neprestano dovodi do zbrke. List tvrdi da su mnogi ekonomisti, od Qesnaya, Adama Smitha, Jean-Baptista Saya, Sismondija i drugih, upotrebljavali termin politička ekonomija za ekonomiju koja nije nacionalna, nego globalna. U tom smislu, List koristi termin kozmopolitska, za koji smatra da bolje odgovara onome o čemu su oni govorili. Primjerice Qesnay, od kojeg, tvrdi List,

»... potječe ideja univerzalne slobodne ekonomije, bio je prvi koji je proširio istraživanja na cijelu ljudsku rasu. Bez uzimanja u obzir ideje nacije.« ²⁸

List navodi kako je Qesnayov zahtjev bio da zamislimo da »trgovci svih država formiraju jednu trgovačku republiku«. ²⁹ Ističe da je:

»Qesnay nedvojbeno govorio o kozmopolitskoj ekonomiji, kao o znanosti koja nas uči kako cijela ljudska rasa može dostići prosperitet; u suprotnosti prema političkoj ekonomiji, kao znanosti koja limitira svoje učenje na pitanje kako određena nacija može dobiti (pod postojećim uvjetima svijeta) prosperitet, civilizaciju i moć, pomoću poljoprivrede, industrije i trgovine.« ³⁰

Za Adama Smitha, List kaže da je svoju doktrinu razvio u sličnom proširenom smislu jer je »nazvao svoje djelo *Priroda i uzroci bogatstva naroda* (tj. svih naroda, cijele ljudske rase)«. ³¹ Smith, prema Listu, nastoji dokazati da »'političko' ili nacionalno gospodarstvo mora biti zamijenjeno 'kozmpolitskom ili svjetskom ekonomijom'«. ³² List za Saya kaže da je »prepoznao postojanje nacionalne ekonomije ili političke ekonomije pod imenom 'économie publique' [što bi odgovaralo pojmu javna ekonomija, op. a.], te je dao ime politička ekonomija doktrini koja je evidentno kozmopolitske prirode«. ³³ List kaže da su i drugi participirali u toj grešci, pa daje primjer, kako kaže, »prvog sjevernoameričkog zagovaratelja slobodne trgovine, u interpretaciji Adama Smitha, Thomasa Coopera«, koji »poriče čak i postojanje nacije; naziva naciju gramatičkom invencijom«. ³⁴ List zaključuje kako nema ništa protiv kozmopolitske ekonomije, no želi i da se politička, odnosno javna ekonomija, kako ju je nazvao Say, razvija na znanstvenim temeljima.

5. Problem zatvaranja u suvremenom kontekstu

Pitanje otvorene, odnosno zatvorene privrede, kojom se bavi Fichte, iznimno je aktualno, s obzirom na to da su globalizacijski procesi rezultirali rastućim nejednakostima i drugim anomalijama te se, kao reakcija, ponovno javljaju, ako su ikad i nestale, snažne protekcionističke prakse. Tzv. neoliberalni ekonomski okvir oslanja se na liberalne doktrine koje su, razvidno je iz djela spomenutih teoretičara, u svojoj suštini imale ideju kozmpolitzma, slobod-

nog kretanja te okretanja pojedincu kao građaninu svijeta. Tako se ideja o slobodnom tržištu širi na ideju o slobodnom, otvorenom društvu koje je zagovarao i filozof Karl Popper. Iako se svojevremeno povezao s Hayekom,³⁵ ubrzo su se intelektualno razili. Ideja kozmopolitizma našla se, dakle, u paru s tržišnom ekonomijom, što za mnoge nije intuitivno u vrijeme kada je sustav brojne doveo do ruba preživljavanja, uništio srednju klasu i socijalnu mobilnost, a vrlo mali broj ljudi učinio vrlo bogatima. Kako je slobodno tržište, »upareno« s globalizacijom te s idejama otvaranja prema svijetu, mnoge razočaralo, ponovno jačaju protekcionističke prakse te ekonomski, a onda i politički nacionalizmi. Jača i ksenofobija, a *stranca* se sve češće predstavlja kao prijetnju naciji, njenoj ekonomiji, odnosno kao prijetnju standardu građana, u smislu pripadnika određene nacije. Kozmopolitizam je tako u okviru globalne ekonomije i njenih rastućih nejednakosti u očima birača podbacio, što se vratilo kao bumerang u rastu populizama, nacionalizama, protekcijonizama, zatvaranja. Posebno je to naglašeno kod tranzicijskih zemalja koje su prvo nekritički prihvatile sve elemente kapitalizma u njegovoj radikalnoj varijanti, a da bi što snažnije raskrstile sa socijalizmom. To ih je potom dovelo gotovo u poziciju ekonomskih kolonija. Reakcija je pogubna: zatvaranje te odbacivanje europskih ideja jednakosti, bratstva i pravde, dok se glasovi birača kupuju tek parcijalnim i populističkim socijalnim mjerama. Građanin svijeta je ugrožen, a izdižu se prava nacije i njenih pripadnika. Na taj fenomen zatvaranja, odnosno biranja radikala koji ga propagiraju od strane razočaranih birača, upozorio je Richard Rorty (*Achieving Our Country*, 1998.), istaknuvši da će »svjetska ekonomija uskoro biti posjedovana od strane kozmopolitske više klase koja za zajednicu i radnike nema osjećaja više no što su ga imali američki kapitalisti iz 1900«.³⁶ Sistem se dakle zamjera sve većem broju pripadnika stoga oni glasaju anti-sistemske. No pitanja koja treba postaviti su sljedeća: zar je slobodno tržište, slobodni protok kapitala, roba i rada, jedini oblik globalizacije? Nije li ideja kozmopolitizma prije svega vezana uz interese radničke klase? Upravo borba za prava radnika, za prava čovjeka, mora biti globalna, internacionalna, inače ne postoji. Ako se kozmopolitizam veže samo uz tok i protok, uz slobodno ekonomsko djelovanje, nije li to previše trgovačka definicija?

26

Ibid.

27

Ibid.

28

Ibid., str. 97.

29

Ibid.

30

Ibid.

31

Ibid.

32

Ibid., str. 98.

33

Ibid.

34

Ibid., str. 99.

35

Riječ je o tzv. Društvu Mont Pelerin, u kojem su se 1947. oko Hayekovih ideja okupili neki istaknuti filozofi ekonomisti, a nazvano je prema švicarskim toplicama u kojima je održan prvi sastanak. Među okupljenima su, osim Hayeka, bili Ludwig von Mises, Milton Friedman, Karl Popper i drugi. Vidi: David Harvey, *Kratka povijest neoliberalizma*, preveo Stipe Ćurković, VBZ, Zagreb 2013., str. 24.

36

Jennifer Senior, »Richard Rorty's 1998 Book Suggested Election 2016 Was Coming«, *The New York Times* (20. 11. 2016.). Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2016/11/21/books/richard-rortys-1998-book-suggested-election-2016-was-coming.html> (pristupljeno 5. 2. 2018.).

Neil Faulkner o obljetnici Oktobarske revolucije podsjeća na važnost internacionalizacije radničke borbe: Oktobarska revolucija nije poživjela jer se iz Rusije nije uspjela proširiti prema Njemačkoj i drugim europskim zemljama. Prvi svjetski rat caru je pak prvo poslužio kao sredstvo homogenizacije podanika, pa umjesto da se okrenu protiv njega, poslani su na front pucati u jednako siromašne i potlačene kao što su i oni sami. Faulkner opisuje kako je, uoči Oktobarske revolucije, »rat ugasio revoluciju. Nacionalizam je ugušio socijalizam«. ³⁷ I nastavlja: što ako shvate da »pravi neprijatelj ustvari nije Kaiser, nego profiter i zemljoposjednik?«. ³⁸ Faulkner podsjeća na to kako je boljševički antiratni letak započinjao s »Proleter i svih zemalja, ujedinite se!«, a u njemu, između ostalog, stoji da »radnici moraju zapamtiti da nemaju neprijatelja s druge strane granice: radničku klasu posvuda ugnjetavaju bogati i moćni privatni vlasnici. Ona je svugdje ugnjetavana pod jarmom eksploatacije i okovima siromaštva«. ³⁹ Tako se može reći: dok kapital slobodno kola i govori sve jezike, granice su podignute za siromašne.

No gdje je u svemu tome Fichteova pozicija? Fichte je krenuo od pitanja zašto bi ekonomija bila posve slobodna (i internacionalna), odnosno zašto bi se vodila vlastitim, ekonomskim zakonima, ako se ekonomski život odvija unutar države koja je pravna tvorevina i propisuje ponašanje u svim drugim oblastima ljudskog djelovanja. No dokidanje ekonomskog izbora Fichtea je naposljetku dovelo do paradoksalnih zahtjeva, poput zabrane kretanja građana izvan zemlje (jer i to provocira stanovitu razmjenu), a što je stav koji, kao što je već spomenuto, izaziva tjeskobu i ne može nego biti odbačen. Međutim, ako se pretpostavi da pod ekonomskim slobodama Fichte nije mislio na te slobode onako kako ih shvaća ekonomski liberal (neoliberal), nego kao slobode koje treba izboriti izjednačavanjem startnih pozicija kroz državnu intervenciju (u njegovom slučaju pravnu), onda je Fichtea moguće sagledati u drugom svjetlu. Jer što čovjeku znači sloboda izbora na tržištu, ako ona u konačnici rezultira njegovim siromaštvom i isključenjem iz tržišne, ali i društvene utakmice? Takva sloboda zapravo vodi u ropstvo, pa bi pravu ekonomsku slobodu, a to je ona koja osigurava pravednu raspodjelu dobara i omogućava dostojanstven život, trebala osigurati država. Dakle, u Fichtea se također uočava monizam u pogledu ekonomskih i političkih sloboda, samo su one drukčije shvaćene i obrnuto poredane u smislu prioriteta rješavanja: čovjek je istinski slobodan samo ako je ekonomski zbrinut; samo ako država ne dopušta da dio njenih građana živi u obilju, a dio nema ni za osnovne potrebe. Kada se Fichteov filozofski eksperiment postavi u suvremeni kontekst, moguće ga je shvatiti kao definitivni obračun s ekonomskim (neo)liberalizmom koji je, međutim, samo formalno oslonjen na klasičnu *laissez faire* misao, za koju smo vidjeli da je izvorišno kozmopolitska. Izvorni, teorijski *laissez faire* stvarno se i u potpunosti naslanja na tržište, istinski vjerujući da će ono osigurati pravednu raspodjelu. Ako ništa, o pravednoj raspodjeli barem razmišlja, dok neoliberalne izvedenice ne prežu selektivno i prema potrebi koriste blagodati državne intervencije samo da bi održale postojeći kapital-rad poredak, te *de facto* omogućuju socijalnu mobilnost, pa čak i onu koju bi samo tržište proizvelo.

David Harvey uvodi pojam *neoliberalne države*, navodeći kako »slobode koje takva država utjelovljuje odražavaju interese privatnih vlasnika, poduzeća, multinacionalnih korporacija i financijskog kapitala«. ⁴⁰ Kejnezijansku pak intervencionističku državu blagostanja, koju je neoliberalna država, na krilima ekonomskih ideja Milтона Friedmana (tzv. čikaški ekonomisti), potisnula 70-ih godina prošlog stoljeća, Harvey naziva *uklopljenim liberalizmom*, za koji je karakteristično i da su »institucije radničke klase poput sindikata i političkih stranaka ljevice posjedovale realni utjecaj unutar državnog aparata«. ⁴¹

Zanimljivo je, međutim, da se ekonomski liberali i neoliberali češće protive državnoj intervenciji na unutarnjem planu, nego protekcionističkim praksama na vanjskom. Njihovo se dokidanje, naime, obično savjetuje slabijima: ovisnima da bi postali još ovisniji, kolonijama da bi postale još koloniziranije, tranzicijskim zemljama da tranzicija u njima nikad ne bi završila itd. Dakle, baš onako kako je opisao List, da će, ako se zaštita nacionalne ekonomije dokine, koristi od toga imati zemlje na višem stupnju razvoja, dok one slabije razvijene mogu imati samo štetu.

5.1. Liberalni raskol

I dalje na umu treba imati pitanje: kako tumačiti ekonomski liberalizam i što znači biti ekonomski slobodan? »Najtržišnije« ekonomije, one koje veličaju i drugima nameću individualni pristup i svetost privatnog vlasništva, često su i »najborbenije« kada na međunarodnom planu treba štiti nacionalne interese. Protekcionističke prakse općenito služe jačanju nacionalne privrede i ekonomske izvedbe nacije, pa onda i – same nacije. One su dio vanjskotrgovinske politike i onih država koje na unutarnjem planu prividno slave *laissez faire* sustav, pa onda u to ime ne dopuštaju intervenciju u socijalna pitanja, tolerirajući siromaštvo, imovinsku nejednakost, a onda i širu isključenost dijela građana. Zanimljivo, volja birača često je, unatoč svemu, tome na njihovoj strani: homogenizirana u borbi protiv zajedničkog stranca, baš kao i u Faulknerovu primjeru o manipulaciji sklonom ruskom caru i zavađenim siromašnim vojnicima. Razlike na unutarnjem planu opravdane su vrijednostima ekonomskog liberalizma koji je također dio tradicije i predstavlja se kao dio identitetskog sklopa nacije. Fichte, međutim, diže glas protiv djelomičnih protekcionističkih praksi. Tako, primjerice, kao argument za potpuno zatvaranje navodi da je i djelomično zatvaranje neke države vrlo problematično jer vodi trgovačkim ratovima koji su kontraproduktivni, iscrpljujući. Osim toga, Fichte primjećuje da se države protekcionizmom često služe da bi povećale svoje prihode, a ne radi dobrobiti podanika. Ovime problematizira ne samo privatno vlasništvo, kao ključnu postavku kapitalizma, nego i državno vlasništvo (kao uostalom i samu državu koja bi u dugom roku trebala biti dokinuta). Ne treba zaboraviti da i u takvom obliku vlasništva, državnom, njegov titular postoji, a to je država koju predvode, i onda njenim vlasništvom i upravljaju, političke elite, ponekad i za vlastitu korist, dok sintagma *porezni obveznici* tu više stoji kao ukras ili pak kada treba prekorigiti »potrošnju« novca za neku javnu potrebu (zdravstvo, obrazovanje ili socijalu).⁴²

37

Neil Faulkner, *Povijest Oktobarske revolucije*, prevela Iva Karabaić, Fraktura, Zagreb 2017., str. 95.

38

Ibid., str. 105.

39

Ibid., str. 113.

40

D. Harvey, *Kratka povijest neoliberalizma*, str. 13.

41

Ibid., str. 16–17.

42

Alternativa bi bila društveno vlasništvo u kojem su posredni vlasnici svi građani jer riječ je o javnom interesu. Ključno je da u tom obliku vlasništva nema neposrednog titulara, što znači da se ono ne može prenositi, ne može se niti kupiti niti prodati, dakle – ne može se privatizirati. Primjer rastakanja društvenog vlasništva je privatizacijski proces u tranzicijskim zemljama, gdje on nije mogao biti pokrenut odmah po promjeni sistema, nego je prvo trebala biti obavljena pretvorba, dakle, posebnim zakonima društveno je pretvoreno, prvo u državno, a tek onda kada je dobilo titulara – državu, bilo je spremno za prodaju privatnom kapitalu, a čega se novi vlasnik – država, spremno poduhvatio. Tako je politička demokracija, paradoksalno, dokinula ekonomsku.

Posve suprotno od Hayekove interpretacije zatvorene trgovačke države, Ishay Landa obrće perspektivu tvrdeći da je upravo liberalizam taj koji je omogućio prodor fašizma, pri čemu misli na ekonomski liberalizam (kojeg naravno predstavlja sam Hayek) koji se negdje po putu, u svojoj povijesnoj genezi, odvojio od političkog te odigrao posve suprotnu ulogu od one koja mu je u paru s političkim pripadala. Landa kaže da su »ne bi li spasili lađu kapitalizma, ekonomski liberali vrlo često bili spremni i voljni baciti u more višak prtljage liberalnih političkih institucija i ideala«. ⁴³ To, navodi Landa, »nazivam iznimno važnim ‘liberalnim raskolom’ u kojemu su se ekonomski liberalizam i politički liberalizam počeli udaljavati jedan od drugoga dok se nisu našli na suprotnim stranama socio-ekonomskog jaza«. ⁴⁴ Landa ne »okrivljuje« liberalizam u njegovim začecima (iako kao početak problema apostrofira Lockeovo naglašavanje privatnog vlasništva) jer jasno je da je buržujski liberalizam zaslužan za dokidanje monarhije i uvođenje demokratskih procedura, međutim kada uočava da su te procedure i procesi ojačali toliko da kroz radničku participaciju na izborima prijete i urušavanju kapitalističkih vrijednosti, odnosno demokratiziranjem privatnog vlasništva, u tom trenutku liberalizam, u želji da stvari vrati na početak, ponovno traži način kako da obuzda probuđenu volju naroda te mu nametne *snažnu figuru*, a što za Landu znači koketiranje s raznim kriptofašističkim praksama. Dakle, prema Landi, liberalizam nije nužno suprotstavljen fašizmu; on nije brana njegovom jačanju, nego ga po potrebi i koristi da bi osigurao prednost svojim svetim gralovima: privatnom vlasništvu i jačanju pozicije kapitala. Suština Landine argumentacije sastoji se od toga da su tržišne i demokratske prakse kapitalistima korisne do točke do koje osiguravaju opstojnost postojećeg poretka i sistema: čim dolazi do »pretjerane« prevage volje naroda, a to bi uključivalo i obespravljene nadničare i eksploatirane kreativce čija se radna snaga stavlja u pogon bez adekvatne nagrade, odmah se poseže za etiketiranjem, optuživanjem i opstrukcijom, i demokratskog procesa i ekonomskog oslobođenja masa. Liberalizam se u tom trenutku okreće konzervativnim praksama, no retorički, kamuflira se ekonomskim slobodama. Landa uočava (neo)liberalno opstruiranje demokracije prema potrebi te sklonost liberala i neoliberala da toleriraju razne kriptofašističke prakse iz straha od prodora socijalizma i državne intervencije. U ovakvoj perspektivi *prirodni par* nisu liberalizam i demokracija, nego, naravno, socijalizam i demokracija koji bi trebali omogućiti stvaranje poretka najboljeg za sve, a to su i politička i ekonomska demokracija, odnosno samoupravljanje u svakom pogledu. Ekonomski liberalizam pak konzervativno želi očuvati dozu ekskluziviteta za vladajuću garnituru čija se moć materijalizira u sprezi ekonomskih i političkih interesa. Svodi se to zapravo na staru i bezbroj puta ponovljenu tezu prema kojoj će se politički liberal, dakle onaj koji je bliže lijevom političkom spektru, prije založiti za ekonomsku intervenciju snažne države blagostanja, dok će ekonomski liberal na političkom planu radije podržati konzervativce i desničare. Liberali političkog i ekonomskog tipa u ovoj interpretaciji naravno nalaze se na posve suprotnim polovima političke arene.

Landa spominje Fichtea pa kaže da su:

»... godinama liberalni i konzervativni interpretatori lutali na sve strane u potrazi za ‘korijenima fašizma’ te su u određenom trenutku proučavali, među ostalim, ideje Rousseaua, Herdera, Fichtea, Hegela ili čak Luthera; umjesto toga trebali su pogledati ono što im je bilo pred nosom i proučiti *longue durée* liberalne tradicije od samih početaka u političkoj misli Johna Lockea, ne bi li otkrili imanentna proturječja i duboko ukorijenjene odrednice koje su fašizam, ako i nije nužno proizlazio iz njih, u najmanju ruku omogućile.« ⁴⁵

Uvlačenje Lockea u ovakav kontekst može se činiti još neobičnijim no u slučaju Fichtea (Hayek), no autor se poziva na Lockeovo inzistiranje na pri-

vatnom vlasništvu, navodeći između ostalog da je Locke »uzimao zdravo za gotovo da bi ‘vladavina većine’, koju je prigrlio, praktički bila vladavina posjednika.«⁴⁶ Podsjeća na to da su se u Lockeovo doba politička prava izvodila iz imovinskih, odnosno pristup političkom životu imali su samo posjednici, dok su ostali, nadničari i nezaposleni siromasi, bili isključeni.⁴⁷

No treba biti oprezan. Primjerice, Louis Dumont, govoreći o Lockeovu djelu *Dvije rasprave o vladi* te o, kako kaže, emancipaciji ekonomskog od političkog, razlikuje uže i šire tumačenje pojma vlasništva kod Lockeja. U užem smislu, riječ je o vlasništvu nad dobrima, međutim, u širem smislu čovjek prvo posjeduje samog sebe i svoj rad i kao takav ima sposobnost neku stvar radom oplemeniti i na taj je način učiniti svojom.⁴⁸ Tako se Lockeovo tumačenje stjecanja vlasništva nad dobrima može shvatiti kao vid oslobođenja i radikalnog individualizma, u kojem se pojam individue ne izvodi iz činjenice da ona nešto materijalno posjeduje, nego upravo obratno, to što prvo posjeduje sebe samog i što je kadra raditi, to je potencijalno čini posjednikom dobara.

5.2. Politički okvir

Iako tvrdi da se teorijski okvir za totalitarne režime može naći u radovima i postupcima nekih liberala, Landa pravi distinkciju između fašizma nekad i danas te primjećuje da radikalnu desnicu danas »ne priziva liberalna elita, nego same mase, i to protiv liberalne elite.«⁴⁹ Slično kao i kod Rortyja, argument se gradi na tome da danas podrška pretežito desnim radikalima stiže od siromašne i obespravljene svjetine koja traži način da se putem demokratskog procesa, koji je i sam u krizi, suprotstavi okoštalom i nefunkcionalnom sistemu te se iz osvetničkih, prosvjednih ili protestnih pobuda, kako ih se sve naziva, priklanja populizmu ogrnutom u buntovnički plašt, često kamufliranom tako da mu je teško razaznati ideološku poziciju, ali i kriterij koji bi te pozicije uopće mapirao.

Interpretacije političkih procesa granaju se sada u dva pravca. U jednom, tradicionalna su se »ljeвица« i »desnica« toliko približile da se gubi inicijalna distinkcija i faktor razlikovanja. One su sve manje prepoznatljive, pri čemu se centar pomakao u desno, pogotovo po pitanju shvaćanja ekonomskih prava (»desno« ovdje označava ekonomski neoliberalizam). Budući da i tradicionalno desne i tradicionalno lijeve stranke sve više zastupaju kapital, razlike između njih iščezavaju, pri čemu su desne bliže svojoj prirodnoj, ranije opisanoj poziciji, dok lijeva napušta svoju tradicionalnu biračku bazu i zato sve više gubi. Kako se stranke bliže centru najčešće izmjenjuju na vlasti, počele su u očima birača predstavljati sistem bez volje da ga se mijenja. Kako je sistem okrenut interesima kapitala, on stvara sve više *potlačenih*, a na njihove protestne glasove računaju tzv. anti-sistemske stranke koje se predstavljaju

43
Ishay Landa, *Šegrtovo čarobnjak: liberalna tradicija i fašizam*, preveo Damjan Lalović, Disput, Zagreb 2018., str. 29.

44
Ibid.

45
Ibid., str. 34.

46
Ibid., str. 36.

47
Ibid., str. 36–37.

48
Louis Dumont, *Homo Aequalis: geneza i procvat ekonomske ideologije*, preveli Bojan Lalović, Dragutin Lalović, Disput, Zagreb 2011., str. 72–73.

49
I. Landa, *Šegrtovo čarobnjak*, str. 14.

kao alternativa te jačaju pozicije najčešće na anti-kapitalističkim, anti-globalističkim tezama. Često zagovaraju i zatvaranje, pozivaju na ponovno jačanje mehanizama (nacionalne) države, odbijaju ulazak u integracije (primjerice protivljenje euru, kao zajedničkoj europskoj valuti), najavljuju protekcionističke mjere i slično. Drugi pravac odnosi se na sve češće spominjanu tezu da povezivanje na relaciji desno–lijevo (ponovno) postoji i na razini anti-sistemskih, dakle rubnih i radikalnih stranaka. Također, desni i lijevi radikali navodno se udružuju i prijete poretku, a toliko su radikalni da im se, u takvoj interpretaciji, *rubovi dodiruju*.⁵⁰ Ovdje je važnije ustanoviti kome takva interpretacija odgovara. U svakom slučaju, trpajući sve u isti koš, zamagljuje se perspektiva te blokira istinski otpor. Upitno je i može li se uopće govoriti o radikalnoj ljevici jer ono što je danas radikalno za vrijeme uspona države blagostanja bio je tek lijevi centar. Prije će biti da danas lijeve prosvjedne stranke ne adresiraju dovoljno potrebu globalne borbe, dok desne sve više otvoreno zagovaraju ksenofobiju. Može se reći da je neoliberalni kapitalizam zaposjeo ideju globalizacije, internacionalizma, pa i s time povezanog kozmopolitizma, kompromitirao je te povratno udaljio od građana cijelog svijeta koji, umjesto da se počnu udruživati na široj platformi ljudskih prava, glasaju za zatvaranje i otuđuju jedni od drugih. Onaj koji danas koristi prednosti globalizacije, onaj koji ju je podredio sebi te se dobro snalazi unutar svijeta bez granica, prvenstveno je kapital.

Predstavnička demokracija podbacila je jer: a) ne uspijeva adresirati prave probleme birača, b) jer su se tradicionalne stranke ljevice i desnice gotovo izjednačile na polju ekonomije, te c) jer su političke elite češće posvećene vlastitim ciljevima nego *volji naroda*, s tim da ne treba previdjeti da se volja naroda ponovno ponegdje prikazuje kao diktatura ili tiranija (Hannah Arendt). Naime, sve se češće metodama tzv. direktne demokracije isključuju prava onih koji se na bilo koji način ne uklapaju u konzervativnu matricu re-tradicionaliziranih neoliberalnih vrijednosti.⁵¹

Unatoč napadima iz liberalnog tabora (Hayek), Fichte se ipak dominantno interpretira kao filozof-socijalist (a ne filozof-nacionalsocijalist), a njegova zatvorena država kao pokušaj izjednačavanja prava svijetu kroz ekonomsku jednakost kao imperativ. Kada bi se i usvojila ideja da se boriti protiv istog neprijatelja (ovdje: kapitalizam) znači naći na istoj strani, što je uvid koji ne treba *a priori* odbaciti, ideje koje zagovaraju doktrine koje Hayek ubacuje u isti koš, toliko su raznorodne i s različitim posljedicama po čovječanstvo da se njegov argument može pobiti kao pojednostavljeni ideološki prikaz. Fichteovo mišljenje dijelom jest reakcija na »kozmpolitsku modu« onog vremena, a dijelom i na političku rascjepkanost tadašnje Njemačke, no *Zatvorena trgovačka država*, prije svega, misaoni je eksperiment, kao uostalom i Platonova *Država*. Međutim, Hayekovi uvidi zanimljivi su jer ukazuju na onaj inicijalni moment slobode koji se nalazi u temeljima liberalne ekonomske doktrine koju su kasnije kompromitirale neke njene neoliberalne varijante i koja je stoga prokazana kao vulgarno utilitaristička te kompromitirana u provedbi. Na inicijalnu ideju slobode koja živi u djelima Smitha, Milla i drugih, a koja je pomogla provođenju ideala vladavine naroda, kao ipak najboljeg do tada društvenog uređenja, vrijedi podsjetiti te je izvući iz voluntarističkih interpretacija koje su sklone cijelu ekonomsku misao, od njenih znanstvenih početaka u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću, proglasiti etički dvojbenom.

Anthony Curtis Adler,⁵² primjerice, tvrdi da ekonomsko zatvaranje države, kakvo zagovara Fichte, ne mora biti pokazatelj anti-globalizacijskih tendencija i integralnog zatvaranja države, nego je, upravo suprotno, ono pretpostavka

za istinski kozmopolitizam jer omogućava državi izaći iz arene međunarodne trgovine, othrvati se pritisku kapitala, odnosno njegovog nadmetanja na globalnoj razini te kapacitete usmjeriti na socijalna pitanja. Time se država kao pravna tvorevina, kao društvo, zapravo oslobađa i otvara prostor suradnje s drugim državama/nacijama na drugim poljima života, onima nematerijalne prirode:

»Istinski globalizam mogao bi se postići samo zatvaranjem; djelovanje pojedinaca, a ne otvaranje u granicu i ograničenje onoga što se zna, mora se odraziti natrag u sebe. Svatko mora stvoriti jednu sferu djelovanja, podijeljenu među pojedincima kroz zakon, pri čemu svaka prepoznaje pojedinu sferu svih ostalih. Ako Fichte odbija globalne odnose trgovine i razmjene, pa čak i stranih putovanja, to je samo zato što to odbijanje vidi kao potrebno da unaprijedi kozmopolitski ideal zajednice država. Istinska zajednica država i stvarna globalna trgovina pojedinaca mogu se dogoditi samo u sferi znanosti i likovne umjetnosti, gdje nema mogućnosti samo-proizvodnje ili eksploatacije.«⁵³

Adler, dakle, opravdava Fichteove teze kroz funkciju cilja, a to je neki konačni kozmopolitizam i idealno društvo. No i dalje, neobično je ekonomske odnose i komunikaciju koja se putem njih uspostavlja tako strogo omeđiti pa tvrditi da to doprinosi kvalitetnoj komunikaciji.

6. Keynesova samodostatna država

Isaac Nakhimovsky na sličnom je tragu kada tvrdi da je:

»... Fichte u *Zatvorenoj trgovačkoj državi* tražio odgovor na pitanje kojim su bili okupirani i Rousseau i Kant, a to je kako neutralizirati nestabilan sustav međunarodnih odnosa čije je eskalirajuće nasilje prijetilo potkopati logiku društvenog ugovora i onemogućiti stvaranje i održavanje vladavine zakona.«⁵⁴

Fichte je, navodi Nakhimovsky:

»... tvrdio da se Europa ne može transformirati u miroljubivu federaciju ustavnih republika, osim ako se ekonomski život ne odvoji od konkurentske dinamike odnosa između država. Nadalje je tvrdio da bi se ta transformacija mogla postići prijelazom na planirano i uglavnom samoodrživo nacionalno gospodarstvo, koje bi omogućila radikalna monetarna politika.«

Fichteovo djelo interpretira se ovdje kao pokušaj pravljenja koraka bliže trajnom miru među nacijama, upravo tako što će se međunarodni odnosi rasterećiti, odnosno što će ih se lišiti pritiska ekonomskog nadmetanja. Zajedničko tržište u tom je smislu više razjedinjavajući, no što je faktor koji spaja, a njegovo razdvajanje oslobađajući moment. Nakhimovsky skreće pažnju na to da je, među onima koji su ozbiljno razmatrali ovaj pristup, međunarodnim odnosima bio britanski ekonomist John Maynard Keynes te se poziva na Keyne-

50

To je i Hayekova argumentacija.

51

Harvey, tumačeći poznate teze Margaret Thatcher o tome kako društvo ne postoji, podvlači da je u tom diskursu »sve oblike socijalne solidarnosti trebalo rastočiti u korist individualizma, privatnog vlasništva, osobne odgovornosti i obiteljskih vrijednosti«. Vidi: D. Harvey, *Kratka povijest neoliberalizma*, str. 27.

52

Anthony Curtis Adler, »Interpretive Essay: Fichte's Monetary History«, u: Johann Gottlieb Fichte, *The Closed Commercial State*, preveo Anthony Curtis Adler, SUNY Press, New York 2012., str. 1–73.

53

Ibid., str. 71–72.

54

Isaac Nakhimovsky, *The Closed Commercial State: Perpetual Peace and Commercial Society from Rousseau to Fichte*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 2011.

sov članak pod nazivom »Nacionalna samodostatnost«. U tom članku Keynes govori o svom sve snažnijem udaljavanju od tradicije u kojoj je odgajan, a to je duh engleskog liberalizma devetnaestog stoljeća koji kao neupitnu istinu zagovara slobodnu međunarodnu trgovinu. Nakhimovsky prenosi Keynesove riječi o tome kako je (Keynes) sve skloniji vjerovati da će »postupno kretanje u smjeru ekonomske samodostatnosti više pridonijeti miru od ekonomskog internacionalizma«. ⁵⁵

Keynes nadalje kaže:

»Prije suosjećam s onima koji bi radije minimizirali, nego maksimizirali ekonomsku isprepletenost među nacijama. Ideje, znanje, umjetnost, gostoprimstvo, putovanja – to su stvari koje po svojoj prirodi trebaju biti internacionalne. Ali neka roba bude domaća kad god je to razumno i praktično moguće, i iznad svega: neka financije bude primarno nacionalne. Istovremeno, oni koji žele osloboditi zemlju od isprepletenosti, trebaju biti veoma spori i oprezni. To ne bi trebala biti stvar iskorjenjivanja nego polaganog usmjeravanja biljke da raste u drugom smjeru.« ⁵⁶

Dakle, raskidanje međunarodnih ekonomskih odnosa Keynes doslovno naziva oslobađanjem države koje će više doprinijeti njenim dobrosusjedskim odnosima, nego tobožnja suradnja. Keynes se često pozivao na merkantilizam, pravac koji je zagovarao samo onu međunarodnu razmjenu iz koje se izlazi kao pobjednik. Međutim, Keynesovi protekcionistički stavovi uvijek su zapravo bili u sjeni njegovih intervencionističkih stavova. Drugim riječima, država bi primarno trebala djelovati na unutarnjem planu te kroz suverene ekonomske politike omogućiti prosperitet, a za Keynesa je to otvaranje radnih mjesta. Država se ekonomski potvrđuje kod kuće: ona ne smije zatvarati oči pred socijalnim nejednakostima i ekonomskim neravnotežama. Samo takva ima legitimitet štiti svoje interese i prema van, a time, inverzno, jačati poluge koje joj omogućavaju da djeluje na unutra.

Keynesova tvrdnja o internacionalnom karakteru znanosti i umjetnosti, a nacionalnim dobrima i financijama, može se, unatoč razlikama u kontekstu i stupnju radikalnosti, povezati s Fichteovim tezama. Primjerice, prvi dio Keynesove tvrdnje neodoljivo podsjeća na Fichteove teze o putovanjima isključivo *znanstvenika i višeg umjetnika*:

»Iz jedne zatvorene trgovačke države trebaju putovati samo znanstvenik i viši umjetnik: dokonoj znatiželji i strasti za zabavljanjem ne treba duže biti dopušteno da svoju dosadu raznose po svim zemljama.« ⁵⁷

Keynesovo pak apostrofiranje financija kao onih koje *iznad svega trebaju biti domaće* može se pak usporediti s Fichteovim stavovima o ulozi novca. Upravo je uloga novca za Fichtea ključna za uspostavu ravnoteže zatvorene trgovačke države, odnosno za ostvarenje temeljnog cilja: raspodjele vlasništva u skladu s postulatima umne države. Prema Fichteu, sav *svjetski novac*, onaj koji je konvertibilan u cijelom svijetu, a to je zlato i srebro, treba proglasiti nevažećim te ga dekretom zamijeniti tzv. *zemaljskim novcem*, koji će u zemlji jedino i biti važeći, dok se time što o tome misli inozemstvo, ne treba zamarati – zatvorena trgovačka država s inozemstvom ionako ne posluje. Kod Fichtea se javlja iznimno zanimljiv, inverzni pogled na odnos između novca i robe: novac je definiran kroz robu umjesto obratno, a količina novca u optjecaju ne bi se smjela povećavati, no u suštini – nije bitna. Fichte zagovara monetarno zatvaranje: *svjetski novac* treba shvatiti i kao simbol globalne razmjene koja bi trebala biti dokinuta. Za Keynesa monetarna politika, odnosno kamatnjak, bila je prvo ključna poluga pokretanja nacionalne ekonomije, odnosno njenog izlaska iz Velike depresije 1929. godine, da bi se, nakon suočavanja sa *zamkom likvidnosti*, ⁵⁸ okrenuo fiskalnoj. U zadnjoj Velikoj recesiji 2008. mo-

netarna politika odigrala je međutim značajnu ulogu spasiteljice, baš prema Keynesovim teorijskim uputama. Potvrda je to da i u zemljama koje zagovaraju *laissez faire*, odnosno upravo u njima, kada stvari krenu nizbrdo nitko nema vremena čekati tržište.

Moglo bi se reći, dok je List njemački odgovor na englesku klasičnu ekonomsku školu, Keynes u prvoj polovici dvadesetog stoljeća podiže svoju *intervencionističku revoluciju* (iako njemu samom to nije draga riječ) koja prekida s (vlastitom) klasičnom britanskom tradicijom te se približava hrabroj vojsci heretika⁵⁹ koji su joj se usudili usprotiviti tako što su, umjesto štednje, favorizirali potrošnju, a umjesto države-promatrača zagovarali aktivnu državu. Keynesov državni intervencionizam ne izlazi iz okvira kapitalizma, ali je, kao i kod Lista, vrsta hibridnog rješenja; kombinacije slobodnog tržišta i državne intervencije. Država je i sama subjekt na tržištu, ona troši, kupuje, investira, sudjeluje u tržišnim kretanjima te na taj način ekonomskim putem na njih utječe. I List i Keynes slijede Fichteovu nit, iako ni izbliza tako radikalno. Suštinska je razlika između Fichteove i Keynesove države u tome što Keynesova nije pravnička, juridička država koja se primarno služi propisivanjem zakona na ekonomskom terenu – iako se i time služi – nego država koja koristi ekonomsku polugu da bi utjecala na ekonomska kretanja. I za nju su tržišne neravnoteže pravilo, a ne slučaj; ni ona ne vjeruje u neko metafizičko dugoročno poravnanje deficita, no odlučuje taj nered pomesti ekonomskom metlom. Keynesova država djeluje kroz ekonomske zakone, ali im se ne pokorava; ona se uvlači na tržište da bi na njih utjecala, dok Fichteova to čini izravno, kroz pravo, propise. No u suštini cilj je isti: snagama domaće ekonomije spriječiti prevelike nejednakosti u društvu i neminovnu isključenost dijela građana.

Dok kod zatvorene trgovačke države nema komercijalne i pojedinačne trgovine s inozemstvom, odnosno ona ni u tragovima nije plod neke spontane poduzetničke aktivnosti, kod Keynesa ona može biti jedan od glavnih izvora bogaćenja. No očito je da se Keynes iz te teze povlači tvrdnjom o snažnijem osjećaju prema onima koji bi je minimizirali, nego prema onima koji bi je maksimizirali. Iako je Keynes daleko bliži Fichteu od Smitha, za Fichtea su u jednako lošoj poziciji, i ona država koja uopće ne koristi protekcionističke mjere već ima potpuno otvorenu trgovinu, i ona koja ih koristi djelomično, sporadično, a ipak trguje sa strancima. No Fichte stvari izvodi na čistac: ako ćemo već protekcionistički djelovati, učinimo to do kraja. Dok Fichte pravnim sredstvima teži osigurati ekonomsku jednakost, Keynes to pokušava či-

55

Ibid.

56

John Maynard Keynes, »National Self-Sufficiency«, *The Yale Review* 22 (1933) 4, str. 755–769. Dostupno na: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/interwar/keynes.htm> (pristupljeno 22. 6. 2018.).

57

J. G. Fichte, *Zatvorena trgovačka država*, str. 126–127.

58

Liquidity trap ili *zamka likvidnosti* pojava je koju je uočio Keynes, a koja se odnosi na situaciju u kojoj monetarne vlasti smanjuju kamatne stope, novca na tržištu ima i likvidnost

je visoka, međutim, unatoč tome, poduzetnička aktivnost stagnira. Sintagma se često koristi kao argument o neefikasnosti ekspanzivne monetarne politike, odnosno tiskanja novca.

59

Sintagmu spominje sam Keynes kada govori o Mandevilleu, Malthusu, Gesellu i Hobsonu koji su »slijedeći svoju intuiciju, radije nejasno gledali istini u oči, nego ostali kod greške do koje se može doći jasnoćom i dosljednošću te jednostavnom logikom, no na temelju hipoteza koje ne odgovaraju činjenicama«. Vidi: John Maynard Keynes, *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca*, preveo Ivo Bičanić, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb 1987., str. 210.

niti ekonomskim mjerama, hvatajući se za poluge države kao ekonomskog subjekta. Keynesova doktrina kombinira elemente ekonomske slobode iz radova ranih klasika i države koja upravlja ekonomskim sustavom, a nije i ne mora biti represivna.⁶⁰ Tako Keynes dokazuje da država, da bi bila socijalna, ne mora biti zatvorena: onda može biti i slobodna i socijalno osviještena, poput države blagostanja, koja se u praksi naslanjala na kasne Keynesove teorijske radove.

Iako govori o prijelazu sa slobodne međunarodne trgovine k jačanju protekcijonizma i ekonomskoj samodostatnosti, Keynes toj tezi vrlo oprezno pristupa. Podvlači da u naglom prijelazu iz jednog sustava u drugi vidi tri velike opasnosti (glupost, žurba i netolerancija) te ukazuje na primjere koji bi trebali poslužiti kao upozorenje na to kakav taj prijelaz ne bi trebao biti: ne prena-gao, nego postupan, eksperimentalan, primjeren novom dobu,⁶¹ Keynesova je ekonomija, moglo bi se reći, lišena metafizike u smislu vjere u tržište koje putem nevidljive ruke samo s vremenom uspostavlja ravnotežu.⁶² U tom je pogledu Keynes, čini se, bio nepopravljivi ateist, a nije zgoreg spomenuti da je i komunizam vidio kao sebi stranu religiju.⁶³

7. Zaključak

Zatvorena trgovačka država Johanna Gottlieba Fichtea sve je aktualnije štivo obzirom da teme poput slobodne trgovine, protekcijonizma, otvorene ili zatvorene privrede, ne silaze s dnevnog reda političkih agenda, što je i razumljivo s obzirom na to da je vanjskotrgovinska politika dio vanjske politike nacionalnih država. Fichteov se filozofski eksperiment može promatrati iz više kutova. Prvi je onaj njegovih najžešćih kritičara, među kojima se ističe Hayek, ekonomski (neo)liberal, koji zatvorenu trgovačku državu proglašava modelom koji je mogao biti inspiracija za najgore totalitarističke režime. Drugi je onaj ekonomskih intervencionista koji su razumjeli globalnu spregu politike i kapitala založivši se za zdravorazumski upliv države i u međunarodne ekonomske tokove i na domaćem planu, s ciljem očuvanja države blagostanja (List, Keynes). Treći je pak onaj koji upravo Fichteov pristup tumači istinskim kozmopolitizmom, s obzirom na to da zastupa stajalište da je nemoguće ostvariti političke slobode i trajni svjetski mir bez da se odnosi među državama rasterete ekonomskog nadmetanja i pritiska kapitala koji prijete pojedinačnim društvenim ugovorima (Adler).

Potrebno je iz svakog od ovih pristupa izlučiti njihove domete i slabosti. Hayeku bi se kao teorijska zasluga moglo pripisati isticanje *trgovačkog ideala individualne slobode* koji podsjeća da je slobodna trgovina neodvojivi dio ljudskih sloboda povezan s komunikacijom i kretanjem. Nedostatak je taj što ekonomske slobode nadređuje drugim aspektima ljudskog djelovanja čime oni mogu biti ugroženi. Adler ekonomske slobode povezuje s eksploatorskim odnosom koji bi trebalo dokinuti u cilju postizanja istinskog kozmopolitizma. Listov doprinos sastoji se od ideje o otvaranju u skladu sa stupnjem razvoja domaće ekonomije te u uvođenju granice između političke (državne, nacionalne) i kozmopolitske, odnosno kozmopolitičke ekonomije (s individualne razine odmah prelazi na globalnu, dok nacionalnu preskače). Keynes pak tvrdi da svjetskom miru više može pomoći pošteno zatvaranje, nego kvazi-otvorenost i kvazi-slobodno tržište, na kojem svatko gleda kako da ipak stekne prednost pred drugima na zakulisni način.

Fichteovo djelo propituje ideju slobodne trgovine i prava na vlasništvo, stoga je umnogome kontroverzno za svijet u kojem su te dogme već postale opća

mjesta. Zaboravlja se pritom da je i svijet zapravo jedna zatvorena privreda u kojoj se nadmećemo unutar postavljenih granica te je bezgranična ekonomska sloboda i borba za osvajanje uvijek novih tržišta sama po sebi iluzija. Mogli bismo se pitati: ima li onda smisla zatvarati se u još užim, nacionalnim granicama, ali i postaviti protupitanje: ne bi li kod teorijskog uvida o zatvorenoj trgovačkoj državi, a kada bi se analogijom primijenio na cijeli globus (s kojeg ionako malo tko putuje), do izražaja došle prednosti takvog uređenja, dok bi se neki nedostaci zapravo izgubili? Ako planetu na kojoj živimo zamislimo kao jednu državu, jednu nadnacionalnu tvorevinu, naprosto danu u njenim prirodnim granicama, Fichteov eksperiment sjaji dubinom svoje filozofske misli, a njegov kozmopolitski karakter iznenađuje.

Aneli Dragojević Mijatović

Protectionism or Free Trade

Actuality of Johann Gottlieb Fichte's Closed Commercial State

Abstract

Johann Gottlieb Fichte in his work The Closed Commercial State (1800) argued for economic autarky as the next reform of protectionism. German-American economist Friedrich List published The National System of Political Economy (1840) which is considered to be the "Bible of protectionism". List was the opponent of Adam Smith's theses on the importance of free trade and international market. The advocate in a shift from open to closed economy is actual in the globalized world, which is determined by growing inequality and other social and political anomalies. Protectionism is imposed as a possible response to the discontents of globalization. The paper attempts to answer if there is a link between global capitalism and economic nationalism, and how are left and right political parties related to that possible link. Recently, in the days of political dissatisfaction, the alternative between left and right positions is replaced by the opposition between system and anti-system or protest parties. While system parties are criticized for keeping a status quo of neoliberal agenda, protest parties slide into nationalism and populism.

Key words

protectionism, free trade, Johann Gottlieb Fichte, Georg Friedrich List, Friedrich August von Hayek, John Maynard Keynes

60

Fichte, međutim, tvrdi da njegova država nije represivna: »Vlada opisane države treba rijetko kažnjavati, rijetko voditi omražene istrage.« Vidi: J. G. Fichte, *Zatvorena trgovačka država*, str. 129. Objašnjava potom da je to zato što je »podanicima dobro, a vlada je bila dobročiniteljica«. Vidi: *ibid.*, str. 130.

61

Ibid.

62

Smithova *nevidljiva ruka* interpretira se i religijski.

63

John Maynard Keynes, *Essays in Persuasion, A Short View of Russia*, The Hogarth Press, London 1925. Dostupno na: https://en.wikisource.org/wiki/Essays_in_Persuasion/A_Short_View_of_Russia (pristupljeno 5. 2. 2018.).